

<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.02>

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
mawal@amu.edu.pl

ODWOŁANIA DO ŚWIATA ZWIERZĄT W BUŁGARSKICH NAZWACH ROŚLIN ZIELNYCH

Nazwy roślin zielnych należą do najstarszej warstwy słownictwa w językach słowiańskich, toteż doczekały się wielu opracowań. Niestety, jeśli chodzi o naukowe monografie poświęcone nazewnictwu bułgarskiemu, to jest ich mało w porównaniu z tymi, które dotyczą innych języków. Jest to jeden z powodów, dla których sięgnęłam po ten temat, ale skłoniły mnie do tego także moje zainteresowania pozanaukowe, a dokładniej rzecz biorąc hobbystyczna uprawa ziół i kwiatów w przydomowym ogrodzie.

W ostatnim czasie wzrosło zainteresowanie ogrodami, ogrodnictwem i uprawą roślin, o czym świadczą liczne programy telewizyjne poświęcone tej tematyce, a także różnorakie czasopisma dla ogrodników-amatorów i setki wydawnictw książkowych. Jednocześnie rozgorzały dyskusje wokół oficjalnego nazewnictwa roślin, gdyż w ostatnich latach wprowadzono sporo zmian w tym zakresie, co wywołane jest zmianami w taksonomii roślin. Niezmiennie pozostają natomiast utrwalone w świadomości użytkowników nazwy ludowe. Przedmiotem niniejszych rozważań będą takie właśnie, zakorzenione w języku, utworzone przez samych użytkowników bułgarszczyzny nazwy, szczególnie ta ich część, która w jakiś sposób odwołuje się do szeroko rozumianego świata zwierząt¹.

Celowe wydaje się użycie tu określenia *nazwy ludowe*, a nie *nazwy potoczne* lub *nazwy dialektalne*. Podyktowane jest to kilkoma względami. Dialektalnymi nie mogą być nazwy, dla których nie określono w źródłach obszaru, na którym są one używane oraz nie zapisano ich za pomocą znaków transkrypcyjnych, pozwa-

¹ Taki zakres badań pozwala określić je jako mieszczące się w obrębie etnobotaniki, czyli dziedziny początkowo (tj. pod koniec XIX wieku) definiowanej jako nauka o użytkowaniu roślin przez społeczeństwa pierwotne, o obecnie jako subdyscyplina etnologii, która zajmuje się badaniem wiedzy ludowej poszczególnych społeczności o świecie roślinnym oraz relacjami między tym światem a człowiekiem [por. Klepacki 2007: 191; Staszczak 1987]. Humanistyczny nurt etnobotaniki ma na celu analizę sposobów, jakimi człowiek wprowadza rośliny w granice swego świata, nadając im przy tym często znaczenie symboliczne.

lających odczytać je we właściwy sposób. Z kolei nazwy potoczne mają zwykle szeroki obszar występowania i są powszechnie znane większości użytkowników języka, czasami w roli nazw potocznych występują wręcz nazwy oficjalne. Termin *nazwy ludowe* wydaje się więc bezpieczniejszy – mowa będzie bowiem o nazwach znanych, ale o ograniczonych zasięgu², o nazwach w których nie doszukamy się charakterystycznych cech poszczególnych bułgarskich dialektów. Poza tym stanowi on kalkę powszechnie używanego w języku bułgarskim określenia *народните названия*.

Obiektem zainteresowania będzie przede wszystkim mechanizm nominacyjny, szczególnie motywacja semantyczna, gdyż – jak pisze Halina Pelcowa: „W opowiadaniach o roślinach przejawia się zarówno obyczajowość ludowa, kulturotwórcza funkcja świata roślinnego, jak i postrzeganie nazw roślin jako sposobu wartościowania świata dawnego i współczesnego” [Pelcowa 2001: 100].

Analiza zostanie ograniczona do nazw roślin zielnych występujących na terenie Bułgarii. W ten sposób wyodrębnimy nazwy, co do których możemy przypuszczać, że nie są one kalkami nominacji obcej, że nie zostały zapożyczone, lecz wymyślili je mieszkańcy tych ziem, obserwujący wnikliwie otaczającą ich faunę i florę. Całkowitej pewności w tym względzie jednak mieć nie można, nie tylko z powodu panującego na Bałkanach przez wieki bilingwizmu, a nawet trójjęzyczności [Nikolova 2006], ale również ze względu na to, że nazwy będące kalkami zdarzają się w gwarach pogranicznych [Waniakowa 2012: 13], a stamtąd mogły przeniknąć do języka ogólnego. Wśród omawianych nazw mogą także wystąpić kalki nazw bardzo starych, nadanych jeszcze przez ludy pierwotnie zamieszkujące Bałkany, ale te będą również traktowane jako rodzime. Skupienie uwagi na tej części słownictwa daje niepowtarzalną możliwość refleksji nad postrzeganiem otaczającego świata, a zatem nad jego językowym obrazem. Pisał o tym już Pe-tyr Kozarow w książce *Български народни названия на растенията*, napisanej na początku XX wieku, a wydanej przez Bułgarską Akademię Nauk w roku 1925: „Ползата от събирането на народните названия на растенията е двояка: и езикова и научна” [Kozarov 1925: 5]. We wstępie do swojej książki Kozarow na kilka sposobów wyjaśnia konieczność gromadzenia rodzimych, ludowych nazw, przywołując przy tym również argumenty filologiczne:

Нужно е, следователно, покрай латинските, да имаме и други – общопонятни, български названия. Тая нужда се явява отъ големо практическо значение, особено въ народната медицина, за обозначение имената на разните лековити билки. Също и въ някои съдебни случаи, както и при изучаване на българския фолклоръ, става нужда отъ познаване народните имена на растенията. Ала тая нужда се чувствува обикновено най-силно въ литературата, при преводи отъ чужди езици [Kozarov 1925: 4].

Będąc botanikiem, Kozarow miał świadomość, że nazwy łacińskie, tak potrzebne do identyfikacji klasyfikacji roślin, nie znajdują się nigdy w powszechnym użyciu.

² Niestety, wykorzystane źródła nie pozwalają na dokładne określenie zasięgu występowania nazwy.

Pisał więc: „Латинските названия обикновено плашатъ и убиватъ всека охота; те са много научни за среднообразованите, а за широката публика — са само думи безъ значение” [Kozarov 1925: 3]. Z drugiej strony nazwy ludowe często wydawały mu się mało poetyckie, cytował więc Iwana Wazowa, który swoją negatywną opinię o nazwach roślin wyraził w swoich wspomnieniach z podróży po Bułgarii („Един кът из Стара планина”):

На най-миловидното златно-желто цвете, което пролетъ и лете краси полята ни, ние казваме „лай-лай-кучка”³. [...] на това светло-алено цвете, което се мерка изъ зелените класове на нивята, ние казваме „пукаль”⁴; величествениятъ синиятъ кринъ, който краси нашите градини, ние наричаме „магарешки уши”; на друго едно мило горско цвете казватъ „козя-брада”⁵; високото, съ червено стебло, съ големи листа тропическо цвете, което много дворове пълни съ хубость и зеленина, днесъ го наричатъ незнамъ защо, „кърлежъ”⁶! На друго едно, полу-трева полу-цвете, колкото оригинално, толкова и красиво и което расте по тревистите урви на Балкана, даватъ име „мечешко-зеле”. В народните песни, освен традиционните: гора зелена, вода студена, поле широко, ние не срещаме други поетически термини, които да изразяват чудесното разнообразие на красотите и изгледите му. Най-величествените създания на природата у нас нямат имена. [...] Идете после това и туряйте в стих тези „деликатни” названия! [Kozarov 1925: 6]⁷

Borys Achtarow we wstępie do wydanych drukiem materiałów do bułgarskiego słownika botanicznego bierze ludowe nazwy w obronę i przywołuje dzieśiątki różnych innych określeń wymienionych przez Wazowa roślin, po czym podsumowuje:

Клетата българска фитолингвистика се помрачи и от неоснователните укори, които народният ни поет Вазов, най-пламенният певец на хубавата българска природа, изля върху неблагозвучните и негодни за поезия имена, които народът ни е дал на някои растения [Akhtarov 1939: 17].

Zobaczymy więc, nie wnikając zbyt głęboko w różnorodność nazw, a przeciwnie – skupiając się na tych określeniach, które są najbardziej trwałe, popularne, a dodatkowo popularyzowane przez współczesne poradniki – jakie sposoby nominacji były najbardziej typowe dla bułgarszczyzny ludowej.

Nazwy roślin zielnych wykorzystane w niniejszym artykule zostały wyeksceperowane zasadniczo z dwóch źródeł: książki *Разпознаване и събиране на*

³ Rumianek pospolity (*Matricaria chamomilla*).

⁴ Tu nie mamy pewności, do którego ze znaczeń słowa *пукаль* nawiązuje ludowa nazwa maku: czy chodzi o ‘puchacza’, czy – co bardziej prawdopodobne – o ‘rodzaj metalowego rzeszota’ (por. F. Sławski, *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, t. II, Warszawa 1987, s. 890).

⁵ Szczaw pospolity (*Rumex acetosa*), inna bułgarska nazwa: *кози киселец*.

⁶ Mowa tu o *ръчнику pospolitym* (*Ricinus communis*), którego słupkowate kwiaty zebrane w kwiatostany przypominają bardziej jeża niż kleszcza.

⁷ Na marginesie należy zauważyć, że twórcy stron internetowych poświęconych roślinom zielnym często przypisują te słowa samemu Kozarowowi, nie zauważając, że powoływał się on na Iwana Wazowa. Por. np. artykuł Diany Sławczewej *Народните названия на цветята и растенията* (sic!), opublikowany na stronie <http://www.desant.net/show-news/35376> (dostęp: 13.11.2017).

билки oraz ze strony internetowej <http://apologetic.blog.hobi/2011.06/01/spisykna-bilkite-v-balgaria-s-dialektni-nazvaniia>, ale konfrontowano je także z innymi wydawnictwami (por. bibliografia). Sięgnięcie po te właśnie źródła z jednej strony ograniczyło liczbę omawianych leksemów, z drugiej zaś dało możliwość skupienia się na tych nazwach, które wciąż są używane, a nie tylko poświadczane jako archaizmy w opracowaniach z zakresu folklorystyki czy dialektologii. Zestawienie rozpatrywanych nazw przedstawia poniższa tabela. Nazwy uporządkowane są w niej w kolejności alfabetycznej według terminologii łacińskiej, co powinno zapewnić ewentualną identyfikację tych roślin.

Nazwa łacińska i polska	Bułgarska nazwa oficjalna	Nazwa ludowa z elementem odnoszącym się do zwierząt
1	2	3
<i>Achillea millefolium</i> krwawnik pospolity	бял равнец	пачи пера, врабчино цвете
<i>Adonis vernalis</i> miłek wiosenny	горицвет	зайчи мак, кукувиче око, кучи божур, овче око
<i>Agromonia eupatoria</i> rzepik pospolity	камшик	вълчец
<i>Ajuga chamaepitys</i> dąbrowka żółtokwiatowa	горещник	кози ненки, кокоша трева
<i>Alchemilla vulgaris</i> przywrotnik pospolity	шапиче	лъвска стъпка
<i>Allium ursinum</i> czosnek niedźwiedzi	левруда	мечи лук
<i>Anagalis arvensis</i> kurzyśląd polny	огнивче	кокоша слепота
<i>Anchusa officinalis</i> farbownik lekarski	лечебно винче	паче гнездо, воловец, волски език, магарешки език, лисича трева
<i>Antirrhinum majus</i> wyżlin większy (lwia paszcza)	лъвска муцунка	кученце, лъвови уста
<i>Aquilegia vulgaris</i> orlik	ведрица	дива/пъстра/синя кокошка
<i>Arctium lappa</i> łopian większy	голям репей	биволска лопуша
<i>Arctostaphylos uva ursi</i> mącznica lekarska	мечо грозде	меча стъпка
<i>Aristolochia clematitis</i> kokornak powojnikowy	вълча ябълка	вълчовина, вълчанка

1	2	3
<i>Arum maculatum</i> obrazki plamiste	змиярник	зайча пишка, котешка пишка, змийско грозде, змийска пченка, змийска хурка, змийскии папур
<i>Asarum europaeum</i> копытник pospolity	копитник	– (ушица)
<i>Asparagus officinalis</i> szparag lekarski	зайча сянка	–
<i>Aspidium filix-mas</i> narecznica samcza, paprotnik samczy	мъжка папрат	биволска папрат, меча папрат
<i>Caltha palustris</i> knieć błotna, kaczeniec, kaczyniec	блатняк	жабешко цвете, жабинек, змиево грозде, змийско ножче
<i>Centaurea cyanus</i> chaber bławatek	синя метличина	соколче
<i>Capsella bursa-pastoris</i> tasznik pospolity	овчарска торбичка	гъшарка, попови въшки, рибена коска
<i>Cardus acanthoides</i> oset nastroszony	бодил	магарешки / камилешки трън, магарешки бодил
<i>Chalidonium majus</i> glistnik jaskółcze ziele	змийско мляко	козлец, кукувиче мляко, ластовича трева, змийско мляко
<i>Chenopodium bonus henricus</i> komosa strzałkowata	чувен	конярско зеле, куча лобода
<i>Clinopodium vulgare</i> czyścica storzyszek	черновръх	котешка стъпка
<i>Cuscuta europea</i> kiananka pospolita (europejska)	кукувича прежда	птича свила, птича прежда
<i>Cyclamen hederifolium</i> cyklamen bluszczolistny	дива циклама	свински хляб
<i>Datura stramonium</i> bieluń dziędzierzawa	татул	волче, крава, магарешка билка, диво прасе, биволче, малаче, кърлеж
<i>Delphinium consolida</i> ostróżka polna	ралица	птичи клюн
<i>Digitalis Lanata Ehrh</i> naparstnica wełnista	вълнест напръстник	овча опашка
<i>Echium vulgare</i> żmijowiec zwyczajny	обикновено усойниче	лисича опашка, кучи язык

1	2	3
<i>Equisetum arvense</i> skrzyp polny	полски хвощ	конска опашка
<i>Erodium cicutarium</i> iglica pospolita	часовниче	щъркелова човка
<i>Eryngium campestre</i> mikołajek polny	ветрогон	биволски трън
<i>Euphorbia</i> wilczomlecz	млечка	змеюва млечка, конски млечок
<i>Filipendula vulgaris</i> wiązówka bulwkowa	ливадно орехче	кочи мъде
<i>Galega officinalis</i> rutwica lekarska	жаблек	конски ребра
<i>Hepatica nobilis</i> przylaszczka pospolita	гълъбови очички	пачи крак
<i>Heracleum verticillatum</i> lubczyk	девесил	меча стъпка, мечи уши
<i>Hieracium pilosella</i> jastrzębiec kosmaczek	обикновена рунянка	миши уши
<i>Hyoscyamus niger</i> lulek czarny	черен блян	змийско цвете, червова билка
<i>Hypericum perforatum</i> dziurawiec zwyczajny	жълт кантарион	зверобой
<i>Limonium vulgare</i> zatrwian	гърлица	пачи крак
<i>Linaria vulgaris</i> lnica pospolita	луличка	асланче, жълто асланче, диви зай- ченца, кученца, рибени уста
<i>Lotus cornilatus</i> Komonica zwyczajna	звездан	охлювка
<i>Malva silvestris</i> ślaz dziki (zajęczy ślaz)	слез	камиляк, камилка, волово око, пуйча трева
<i>Marrubium vulgare</i> szanta zwyczajna	обикновен пчелник	пчелник, пчельох
<i>Matricaria chamomilla</i> rumianek pospolity	лайка	кучилайка, лайкучка
<i>Melissa officinalis</i> melisa lekarska (rojownik, pszczelnik)	маточина	пчеларник, пчеляк, пчелно биле
<i>Mentha</i> mięta	мента	мачя билка

1	2	3
<i>Ononis spinosa</i> wilżyna ciernista	бодлив гръмотрън	кокоши трън
<i>Onopordon acanthium</i> popłoch pospolity	магарешки бодил	магарешки трън, камилски бодил
<i>Orchis sp. Diversae</i> storczyk	салеп	кукувичи сълзи, свраче
<i>Papaver rhoeas</i> mak polny	полски мак	пеперуда
<i>Paris quadrifolia</i> czworolist pospolity	вранско око	врани очи, гарванско око, мечо грозде, свинярик
<i>Phyllitis scolopendrium</i> Języcznik zwyczajny (zwyczajowo: jeleni język)	волски език	еленов/елени/еленин език, биволски език
<i>Polygonum aviculare</i> rdest ptasi	пача трева	гъша трева, кокошина трева, пачалък, свинска трева, паче жито, пачина
<i>Primula veris</i> pierwiosnek lekarski	иглика	кукавично цвете
<i>Pulmonaria officinalis</i> miodunka plamista	лечебна медуница	меча пита, меча стъпка, мечо цвете
<i>Salvia pratensis</i> szałwia łąkowa	бъзовлек	конски босилек
<i>Sedum acre</i> rozchodnik ostry	лютива тлъстига	кози цицки
<i>Solanum dulcamara</i> psianka słodkogórz	разводник	червено кучешко грозде
<i>Solanum nigrum</i> psianka czarna	черно куче грозде	–
<i>Spirogyra</i> skrętnica	жабуняк	–
<i>Stipa pennata</i> ostnica Jana	коило	кукувича прежда, кукувича трева
<i>Tanacetum vulgare</i> wrotycz pospolity	вратига	глистава трева
<i>Taraxacum officinale</i> Web. mniszek pospolity	глухарче	конско цвете, конско ребро, магарешка млечка
<i>Thalictrum aquilegifolium</i> rutewka orlikolistna	гущерче	–

1	2	3
<i>Thlaspi arvense</i> Tobołki polne	попова лъжичка	бабини гниди
<i>Thymus sp. Diversae</i> macierzanka tymianek	машерка	яребичина
<i>Tribulus terrestris</i> Buzdyganek naziemny	бабини зъби	гускини зъби, щъркелова чонка, шърко игли, щъркова нога
<i>Trifolium arvense</i> koniczyna polna	детелина	котенца, мачки, зайча трева
<i>Tussilago farfara</i> podbiał pospolity	подбел	бяло копито, магарешка диря, меча стъпка, конско петало
<i>Valeriana officinalis</i> kozłek lekarski	лечебна дялянка	кочо / мачо биле, мача трева, котеш- ка трева
<i>Verbascum phlomoides</i> dziewanna kutnerowata	лопен	овча опашка, мечо ухо, волска опашка, кравяк, змийско цвете
<i>Verbascum thapsiforme</i> dziewanna wielokwiatowa	лопен	овча опашка, кучешка царевица, мече ухо
<i>Viscum album</i> jemiоła pospolita	бял имел	кукувича плюнка

Ogółem zostało zebranych 155 ludowych nazw odnoszących się do 76 roślin⁸.

Już pobieżny przegląd tych nazw uświadamia nam, jak bardzo cechy konotacyjne wpływają na ich zawartość treściową. Przy rozpatrywaniu motywacji semantycznej nazw roślin trzeba mieć zatem dobre rozeznanie w kilku dziedzinach wiedzy. Podstawą jest oczywiście dobra znajomość botaniki i umiejętność rozpoznawania gatunków i ich specyficznych cech, takich jak: wygląd ogólny, kształt i kolor liści, kształt i kolor kwiatu, zapach, pora kwitnienia, ewentualne właściwości lecznicze. Ważna jest również wiedza o przeznaczeniu roślin na wsi i ich wykorzystywaniu⁹. Przydaje się też znajomość etymologii ludowej, gdyż w ten sposób często etymologizuje się nazwy zapożyczone. W przekazywanych z pokolenia na pokolenie nazwach przenosi się też, prócz silnych skojarzeń, ocena danego gatunku i stosunek emocjonalny¹⁰ [Waniakowa 2012: 66–67]. Ma to miejsce szczególnie w przypadku nazw dialektalnych.

⁸ Ze względu na przyjętą na początku definicję terminu *nazwy ludowe* takie określenia jak *еленов / елени / еленин език* traktuję jak jedną nazwę w trzech wariantach dialektalnych.

⁹ Tu potrzebna jest też wiedza historyczna, sięgające nawet starożytności, gdyż nierzadko mamy do czynienia z nazwami starymi, przeniesionymi z innych języków. Ważne jest by uwzględnić przypisywane roślinom właściwości magiczne, obyczaje związane z roślinami oraz wierzenia i legendy.

¹⁰ Na rolę czynników afektywnych i ewaluatywnych w motywacji semantycznej zwracała uwagę Mariola Jakubowicz [Jakubowicz 2010].

Metodę semantycznej klasyfikacji nazw roślin, opartą na cechach typowych dla danego gatunku lub rodzaju, na gruncie polskim zastosował Eugeniusz Pawłowski [Pawłowski 1974], a inni ją przejęli i rozbudowali na swój sposób. Według Ryszarda Tokarskiego [Tokarski 1993: 340–341] najistotniejsze dla człowieka cechy roślin można ująć w trzy ogólne grupy:

- charakterystyka środowiskowa (w tym czas kwitnienia oraz pora zbioru)
- cechy fizyczne
- właściwości użytkowe.

Z takim układem semantycznego podziału krzyżuje się inny, którego podstawą jest metaforyczność nazw roślin¹¹. W tym miejscu uznamy jednak, że skoro dawno już zostało udowodnione, że większa część naszego codziennego systemu pojęciowego ma strukturę metafor, to muszą ją mieć również nazwy roślin i do tej metodologii nie będziemy się dalej odwoływać.

Najbardziej interesująca wydaje się klasyfikacja semantyczna zaproponowana przez Jadwigę Waniakową w odniesieniu do polskich nazw gwarowych [Waniakowa 2012: 72–118]. Jest to podział bardzo szczegółowy i uwzględniający wszelkie możliwe motywacje:

1. Nazwy motywowane wyglądem:
 - a) związane z kolorem kwiatów,
 - b) związane z wyglądem kwiatostanów,
 - c) związane z kształtem kwiatów,
 - d) związane z charakterystycznymi owocostanami,
 - e) związane z charakterystycznymi liśćmi,
 - f) związane z kształtem liści,
 - g) związane z kolorem liści,
 - h) związane z ułożeniem liści,
 - i) związane z kształtem korzenia,
 - j) związane z wyglądem całej rośliny,
 - k) związane z podobieństwem do innych roślin,
 - l) nazwy deprecjatywne różnego rodzaju – w tym związane z podobieństwem do innych roślin.
2. Nazwy motywowane miejscem występowania.
3. Nazwy motywowane właściwościami:
 - a) związane z wydawanym dźwiękiem,
 - b) związane z wrażeniami dotykowymi (np. owłosieniem, kolcami),
 - c) związane z charakterystycznymi cechami kwiatów,
 - d) związane z charakterystycznymi owocami,
 - e) związane z charakterystycznymi cechami rośliny jako całości,
 - f) związane z właściwościami leczniczymi,
 - g) związane ze specyficznymi właściwościami wegetacyjnymi,
 - h) związane z porą kwitnienia (zbioru),

¹¹ Na tej podstawie czeska badaczka Z. Hladká wyróżniła: nazwy metaforyczne, metonimiczne, synekdochy, nazwy oparte na formalnym podobieństwie i przypadki bardziej złożone [Hladká 2000].

- i) związane z zapachem rośliny,
- j) związane z wywoływanymi reakcjami chemicznymi (np. zdolnością wytwarzania piany,
- k) związane z cechami soku rośliny,
- l) związane z właściwościami organoleptycznymi,
- m) związane z pozytywnym nastawieniem zwierząt,
- n) związane z właściwościami negatywnymi (szkodliwymi, odurzającymi itp.),
- o) związane z właściwościami pozytywnymi (mlekoopędnymi, miododajnymi itp.),
- p) związane z przypisywanymi właściwościami magicznymi, wierzeniami i legendami,
- q) związane z właściwościami charakterystycznymi dla innej rośliny.

4. Nazwy motywowane przeznaczeniem.

W odniesieniu do nazw roślin zawierających nazwy zwierząt podział ten jest zbyt szczegółowy, tzn. że nazwy te reprezentują jedynie niektóre typy wyróżnione przez krakowską badaczkę. Niektóre typy są bardzo produktywne i reprezentowane są przez liczne nazwy, niektóre nazwy zaś można zaliczyć do kilku typów, np. orlik (*Aquilegia vulgaris*) nazywany jest *пѣстра кокошка* lub *синя кокошка* zarówno ze względu na barwę kwiatów, jak i ich kształt (kwiat wypożarty jest w „ostrogę” przypominającą tę, na ptasiej nodze). Z drugiej strony różne cechy rośliny skłaniają do nadawanie odmiennych nazw – tasznik pospolity (*Capsella bursa pastoris*) ze względu na kształt łodyg nazywany jest *рибена коска* lub *гъшарка*, zaś ze względu na kształt nasion *овчарска торбичка* lub *попови въшки*.

Większość bułgarskich ludowych nazw roślin stanowią zestawienia dwuwyrazowe. Do rzadkości należą nazwy takie jak *волче*, *крава*, *кърлеж* (bieluń dziedzierzawa), *соколче* (chaber bławatek) czy *ненеруда* (mak), a i one miewają odpowiedniki w postaci nazw dwuwyrazowych, które – chociaż metaforyczne – są bardziej szczegółowe i wyraźniej wskazują na swą motywację semantyczną, podczas gdy dla nazw jednowyrazowych najczęściej nie mamy pewności co do podstawy ich motywacji. Wśród wszystkich zebranych nazw wyróżniłam zaledwie 16 jednowyrazowych, co stanowi około 10% ogółu nazw.

Wśród typów wyróżnionych przez Jadwigę Waniakową niektóre reprezentowane są bardzo licznie, inne przez pojedyncze nazwy. Najlicniejszą grupę stanowią nazwy motywowane wyglądem rośliny lub jej części, które kojarzyły się twórcom nazw z określonym zwierzęciem lub częścią jego ciała. Znajdziemy wśród nich zarówno te, odnoszące się do koloru kwiatów (*синя кокошка*), jak i do wyglądu kwiatostanów (*пачи крак*), kształtu kwiatów (*кукувиче око*, *овче око*, *птичи клон*, *котенца*), charakterystycznych owocostanów (*попови въшки*), kształtu liści (*биволски език*), wyglądu całej rośliny (*кози цицки*, *конска опашка*, *овча опашка*) i inne. W nazwach roślin dużych rozmiarów pojawia się określenie *биволски* metaforycznie opisujące ich wielkość (jak *биволска лопуша* – łopian większy). Niektóre spośród tych nazw charakteryzuje wysoki sto-

pień metaforyzacji. Za taką właśnie wysoce zmetaforyzowaną nazwę uznałabym określenie *зайча сянка* odnoszące się do szparaga lekarskiego. Silnie wiechowato rozgałęzione pędy naziemne sprawiają wrażenie kruchych, delikatnych, niemal filigranowych, co znakomicie koresponduje z cechami przypisywanymi królikom i zającom: płochliwością, strachliwością, życiem w ciągłym napięciu.

W przytoczonej wyżej szczegółowej klasyfikacji zabrakło jednak odniesienia do kształtu łodyg, a taką motywację ma z pewnością nazwa *конско ребро* odnosząca się do *mniszka lekarskiego*¹².

Niektóre rośliny kształtem swoich łodyg, kwiatów i innych części wprost nakłaniają do ich metaforycznego nazywania. Przykładem mogą tu być niezwykle rzadkie w Polsce *obrazki plamiste*, które w ludowej bułgarszczyźnie doczekały się aż sześciu metaforycznych nazw o różnej motywacji: *зайча пушка*, *котешка пушка*, *змийско грозде*, *змийска пченка*, *змийска хурка*, *змийскии панур* oraz buzdyganek naziemny noszący aż cztery różne ludowe nazwy: *гускини зъби*, *църкелова човка*, *шърко игли*, *църкова нога*, chociaż obie rośliny nie należą do najczęściej spotykanych. Wynika z tego, że nie powszechność występowania, ale przykuwający uwagę wygląd całej rośliny lub jakiejś jej części jest pożywką do nadawania nazw.

Znacznie mniej liczną grupę nazw od tych motywowanych wyglądem tworzą nazwy odnoszące się do właściwości. Znajdą się tu przede wszystkim nazwy roślin miododajnych (*пчеларник*, *пчеляк*, *пчелно биле*) i trujących (*змийско цвете*, inaczej *червова билка*; *змеюва млечка*). Z przeglądu nazw roślin wynika, że szczególnie te, które opatrywano określeniami *змийско*, *змево* odnosiły się do właściwości trujących lub odurzających. W podgrupie nazw związanych z pozytywnym nastawieniem zwierząt znajdują się takie jak *кочо биле*, *мачо биле*, *мача трева*, *котешка трева* odnoszące się do kozłka lekarskiego (*Valeriana officinalis*), który, jak wiadomo wabi swoim zapachem koty.

Jeszcze mniej jest nazw związanych z przeznaczeniem rośliny. Do tej grupy zaliczyć możemy rośliny, które stanowią ulubione pożywienie jakiegoś zwierzęcia (jak w przypadku *mniszka lekarskiego*: *конско цвете*, *магарешка млечка*). Innym przykładem jest nazwa wrotyczu pospolitego *глистава трева*, nadana ze względu na jego wykorzystanie do leczenia pasożytów przewodu pokarmowego.

Najmniej jest nazw motywowanych miejscem występowania. Za przykład może tu posłużyć jedynie *жабеишко цвете* zwane też *жабинек*, a to ze względu na występowanie na terenach podmokłych, błotnistych¹³.

Ciekawą grupę tworzą nazwy deprecjatywne, które Waniakowa zalicza do grupy nazw związanych z wyglądem rośliny. Według mnie należy jednak wydzielić je w odrębną grupę, gdyż odnoszą się one zarówno do wyglądu, jak i do właściwości rośliny, a często motywacją do nazwania czegoś „psim” lub „końskim” jest jedynie brak przydatności z ludzkiego punktu widzenia (por. *магарешка*

¹² Ta sama nazwa użyta w liczbie mnogiej (*конски ребра*) w odniesieniu do *rutwicy lekarskiej* oparta jest na podobieństwie jej liści i ich ułożenia do szkieletu klatki piersiowej konia.

¹³ Por. polskie nazwy: *knieć błotna*, pot. *kaczeniec*, *kaczyniec*.

ки трън – oset, биволски трън – mikołajek), lub jakiś rodzaj „upośledzenia” w stosunku do szlachetniejszych odmian tej samej rośliny (por. *конски босилек* – szalwia łąkowa).

Na koniec wypada zauważyć, że popularność niektórych nazw ludowych zdecydowała o tym, że stały się one nazwami oficjalnymi, stosowanymi także przez botaników (co, przypomnijmy, postulował wspomniany na początku Petyr Kozarow). Wymieńmy tu choćby takie nazwy jak: *черно куче грозде* (*Solnum nigrum*), *овчарска торбичка* (*Capsella bursa pastoris*), *гълбови очички* (*Hepatica nobilis*), *змийско мляко* (*Chalidonium majus*), *бабини зъби* (*Tribulus terrestris*) czy z nowszych *часовниче* znane również jako *църкелова човка* (*Erodium cicutarium*). Zdarza się też tak, że charakterystyczny wygląd rośliny powoduje, że zarówno jej nazwa oficjalna, jak i ludowa odnoszą się do tej samej cechy i wywodzą się z tego samego źródła. Przykładem może tu być powszechnie występująca roślina łąkowa, ze względu na kształt drobnych owoców zwana po polsku *tobołki polne*, a po bułgarsku oficjalnie *попова лъжичка*, potocznie zaś *бабини гниди*. Możliwe też, że ta ostatnia nazwa została nadana ze względu na zastosowanie, gdyż podobno rośliny tej używano do tępienia wszy i gnid u bydła (stąd polska ludowa nazwa *wszy* lub *wszybój*, por. Waniakowa 2012: 114, Pastusiak 2007: 315).

Jak wynika z powyższego, skrótowego z konieczności przeglądu, nadając nazwy roślinom, człowiek stara się budować je poprzez analogię do czegoś dobrze sobie znanego. W przypadku rozpatrywanych tu nazw tym dobrze znanym elementem rzeczywistości były zwierzęta. Dlatego nie budzi zdziwienia fakt, że w nazwach roślin licznie wykorzystane zostały głównie nazwy zwierząt hodowlanych: koni, owiec, wołów, kóz, świń a także kotów i psów. Ich wygląd, obyczaje i upodobania znane wszak były człowiekowi najlepiej. Znacznie mniej jest nazw związanych z ptakami, jeszcze mniej z gadami i płazami. Spośród owadów jedynie pszczoły stały się podstawą motywacji nazw roślin miododajnych. Wszystkie wyekscerpowane przeze mnie nazwy wskazują jednak na to, że światy roślin i zwierząt są wyraźnie ze sobą splecione również w ludzkim myśleniu o otaczającej rzeczywistości.

Bibliografia

Źródła

- <http://apologetic.blog.hobi/2011.06/01/spisyk-na-bilkite-v-balgaria-s-dialektni-nazvaniia>
 Kozarov P., (1925), *Български народни названия на растенията*, Сборник на БАН, кн. XX, 1925/
http://parks.bg/wp.content/uploads/2016/07/11.Kozarov_P_Bulgarski_narodni_nazvaniya_na_rasteniyata.pdf
 Кънчев Ц., (2014), *Разпознаване и събиране на билки*, Колхида, София.

Оpracowania

- Akhtarov B. (Red.) (1939), *Материали за български ботаничен речник*, Придворна печатница, София.
 Hladká Z. (2000), *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*, Brno.

- Jakubowicz M. (2010), *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z prasłowiańszczyzny*, Warszawa.
- Klepacki P. (2007), *Etnobotanika w Polsce – przeszłość i teraźniejszość*, „Analecta” XVI, z. 1–2, s. 191–245.
- Nikolova N. (2006), Николова Н., *Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век*, Шумен, Университетско издателство «Епископ Константин Преславски».
- Pastusiak K. (2007), *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pawłowski E. (1974), *Polskie nazwy roślin (Próba klasyfikacji semantycznej)*, [w:] *Studia indoeuropejskie*, red. J. Kuryłowicz, Prace Komisji Językoznawstwa, t. 37, Wrocław, s. 163–169.
- Pelcowa H. (2001), *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Staszczak Z. (red.) (1987), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tokarski R. (1993), *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. II: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze”, s. 335–362.
- Waniakowa J., (2012), *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

REFERENCES TO THE ANIMAL WORLD IN THE BULGARIAN NAMES OF HERBACEOUS PLANTS

(Summary)

The names of herbaceous plants belong to the oldest layer of vocabulary in Slavic languages, so many studies have been conducted so far. In addition to the official and scientific nomenclature, there is also a rich folk terminology regarding herbaceous plants. The subject of consideration are just such names, rooted in the language and created by the Bulgarian language users themselves, and especially the part of them which somehow refers to the broadly understood world of animals. The analysis will be limited to the names of herbaceous plants found in Bulgaria. This limitation is dictated by the certainty that we are dealing with a native name, not a borrowing from another language, and the role of these plants in the folk culture. From this point of view both the construction and the word formation motivation are considered.

Key words: herbs, Bulgarian language, folk terminology, animal world